

© Editura EIKON

București, Calea Giulești 333, Sector 6,
cod poștal 031310, România

Difuzare / distribuție carte: 021 348 14 74
0733 131 145, 0728 084 802
difuzare@edituraeikon.ro

Redacția: 021 348 14 74
0728 084 802, 0733 131 145
contact@edituraeikon.ro
www.edituraeikon.ro

Editura Eikon este acreditată de
Consiliul Național al Cercetării Științifice
din Învățământul Superior (CNCSIS)

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
BORCIA, OTILIA DOROTEEA

Cele mai frumoase „Madone” din pictura italiană din secolele
XIV-XVI / Otilia Doroteea Borcia ; pref. de Angelo Manitta. -
București : Eikon, 2023

Conține bibliografie

ISBN 978-606-49-1007-3

I. Manitta, Angelo (pref.)

75

DTP: Mihăița Stroe

Editor: Valentin Ajder

Otilia Doroteea Borcia

Cele mai frumoase „Madone”
din pictura italiană
din secolele XIV–XVI

Traducere din limba italiană
de Otilia Doroteea Borcia

Prefață de Angelo Manitta

E I K O N

București, 2023

CUPRINS

<i>Prefață</i>	9
Cele mai frumoase „Madone” din pictura italiană din secolele XIV–XVI	15
„Madonele” pictate de Leonardo da Vinci	47
„Madonele” pictate de Rafael Sanzio	71
<i>Concluzii</i>	107
<i>Bibliografie și sitografie</i>	111

Cele mai frumoase „Madone” din pictura italiană din secolele XIV–XVI

PROTAGONIȘTII UMANISMULUI ȘI RENAȘTERII

În Italia, protagoniștii celei mai frumoase perioade din istoria artei numită Umanism și Renaștere au fost:

LEON BATTISTA ALBERTI (Genova 1404 - Roma 1472), arhitect și scriitor, care este considerat și cel mai mare teoretician al arhitecturii din vremea sa. A fost primul cercetător al artei renascentiste și autor de proiecte bazate pe canoanele unui stil clasic pur, derivate din arhitectura romana antică. El a fost unul dintre cele mai strălucitoare exemple ale omului renascentist, geniul clasic multilateral. A trăit la Roma, Bologna, Florența și Rimini. Noutățile stilistice și conceptuale ale sculpturii umaniste au influențat și lucrările de pictură.

PIERO DELLA FRANCESCA (Borgo S. Sepolcro AR 1410 - 1492), despre a cărei activitate artistică nu există informații certe până în 1439, când este amintit ca fiind colaborator al lui Domenico Veneziano la Florența. S-a spus că operele sale au fost rodul unei arte „dificile”. Elementele comune în lucrările sale, care îi definesc stilul sunt prezentarea geometrică a perspectivei, imobilitatea absolută, sentimentul de pace pe care îl comunică personajele, culoarea și liniile trasate. Piero a pictat seria de capodopere din Povestea Crucii (1452), Maica Domnului a milei și Învierea.

LEONARDO DA VINCI (Vinci 1452 - Amboise 1519). Născut în Anchiano, s-a stabilit împreună cu tatăl său la Florența, unde a devenit în 1469 elevul lui Verrocchio. S-a format ca artist într-un mediu în care

se preda cum să fie prezentată figura umană, sculptată sau pictată, nu imobilă, ci introdusă în spațiu. Dragostea pentru cunoaștere și cercetare i-a marcat profund producția artistică și științifică. Inovațiile sale în pictură au influențat arta italiană timp de peste un secol, iar studiile sale științifice, în special de anatomie, optică și hidraulică, au anticipat multe realizări ale științei moderne. Leonardo și-a petrecut ultima perioadă a vieții sale în Franța, unde a dus cu el câteva tablouri pictate în Italia, printre care și celebra *Gioconda*.

MICHELANGELO BUONARROTI (Caprese AR 1475 - Roma 1564), a fost un mare pictor, sculptor și arhitect și totodată un om de litere, dedicat încă din adolescență desenului ca elev al lui Davide și Domenico del Ghirlandaio. Printre lucrările sale majore se numără David, sculptat în timpul celei de-a doua perioade florentine (1501) și decorarea Capelei Sixtine, cu fresce, numai *Judecata de Apoi*, acoperind peste 500 de metri pătrați.

RAFFAELLO SANZIO (Urbino 1483 - Roma 1520) a trăit trei momente fundamentale în care și-a creat capodoperele artistice pe pânză și pe perete: cea din Umbria (până în 1504), cea din Florența (1504-1508) și cea de la Roma, în care a atins apogeul artei sale cu decorarea Camerelor din Palatele Vaticanului. A fost un reprezentant de seamă al artei renascentiste italiene.

Lucrările lor artistice și științifice au creat mediul cultural ideal pentru dezvoltarea ideilor noii filosofii antropocentrice, care a plasat omul în centrul universului ca cea mai înaltă operă a lui Dumnezeu, ce trebuia să fie cunoscută, admirată și luată ca un model de umaniști. Acești artiști, dar și alții, nu mai puțin importanți, care au trăit în această perioadă și chiar înainte de secolul al XIV-lea, au lăsat opere de artă magnifice, mai ales sacre, închinare sfinților, lui Iisus Hristos și Fecioarei Maria, mama Sa.

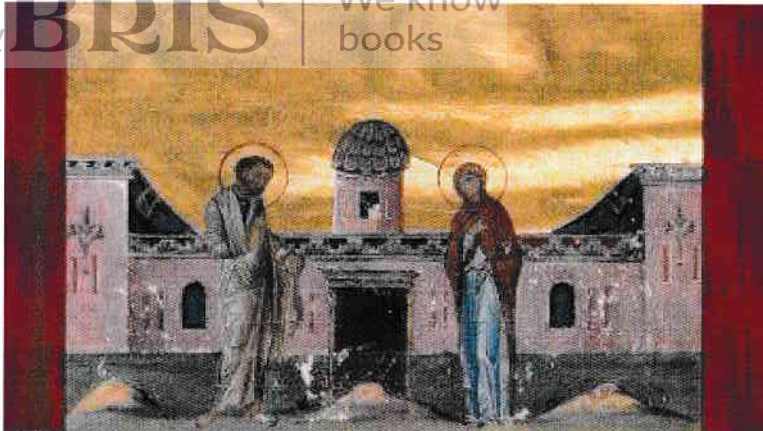
VIAȚA PREFERICITEI FECIOARE MARIA DIN NAZARET

Trecuseră multe secole de când Dumnezeu, chiar din primele zile în care crease Paradisul, anunțase sosirea lui Mesia. Timp de sute de ani, speranța poporului lui Israel, purtătorul făgăduinței divine, aștepta apariția unei fecioare din descendența lui David, care *urma să conceapă și să nască un fiu, cu numele de Emanuel (Isaia 7, 14)* - ceea ce înseamnă „Dumnezeu este cu noi” și credincioșii israeliți încă mai așteptau nașterea Maicii lui Mesia, după profeția lui Isaia (cfr. *Micah 5, 2*). O scriere apocrifă din secolul al II-lea, cunoscută sub numele de *Protoevanghelia Sfantului Iacob*, ne-a transmis numele părinților Mariei - Ioachim și Ana -, pe care Biserica i-a trecut în calendarul liturgic. Diferite tradiții plasează locul nașterii Sale în Galileea sau, mai probabil, în orașul sfânt Ierusalim, unde au fost găsite ruinele unei bazilici bizantine din secolul al V-lea, construită pe așa-numita *casă a Sfintei Ana*.

Liturghia pune pe buzele Mariei o frază din Vechiul Testament: *M-am stabilit în Sion. În cetatea iubită m-a făcut să trăiesc; în Ierusalim este puterea mea (Siracid 24, 15)*.

Maria s-a născut așadar la Nazaret din părinții devotați Ioachim, din neamul lui David (*Luca 1,32*) și Ana, din neamul lui Aaron (*Luca 1,5; 1,36*). De condiții economice modeste, aceștia erau totuși „bogați în sfințenie și virtute”.

Sfinții Ioachim și Ana

În Biblie nu se fac referințe la părinții Sfintei Fecioare Maria și nu există informații sigure; cele care au ajuns până în zilele noastre provin din texte apocrife precum *Protoevanghelia lui Iacov* menționată mai sus și *Evanghelia lui pseudo-Matei*, precum și din tradiție. Ana pare să fi fost fiica lui Achar și sora Esmeriei, mama Elisabetei și, prin urmare, bunica lui Ioan Botezătorul. Ioachim era un om virtuos și foarte bogat din neamul lui David, „care obișnuia să ofere o parte din veniturile din bunurile sale poporului și o parte ca jertfă adusă lui Dumnezeu”. Soții locuiau în Ierusalim, dar nu aveau copii de peste douăzeci de ani. Pentru evrei, a nu avea urmași în acea vreme era „un semn al lipsei binecuvântării și grației lui Dumnezeu; de aceea, într-o zi, în timp ce-și aducea jertfele la Templu, Ioachim a fost apostrofat de un anume Ruben (poate un preot sau un scrib) că este nevrednic pentru că nu a procreat; de fapt, după el, nu avea dreptul să aducă ofrande. Ioachim, umilit și șocat de acele cuvinte, s-a hotărât să se retragă în pustie și timp de patruzeci de zile și patruzeci de nopți l-a implorat pe Dumnezeu, plângând și postind, să-i dea urmași. Și Anna a petrecut multe zile rugându-se și cerând lui Dumnezeu harul maternității.

Rugăciunile lui Ioachim și ale Anei au fost auzite în cer; așa că fiecare dintre ei li s-a arătat câte un înger care i-a anunțat că vor deveni părinți. Întâlnirea din prag dintre cei doi, după anunț, este îmbogățită cu detalii legendare. Sărutul pe care l-ar fi schimbat cei doi soți a fost în fața Porții de Aur a Ierusalimului, locul unde, conform unei tradiții evreiești, s-a manifestat prezența divină și s-ar fi anunțat și venirea lui Mesia. „Iconografia acestui sărut în fața ușii binecunoscute despre care creștinii cred că este cea prin care Iisus ar fi intrat în Orașul Sfânt în Duminica Floriilor este cunoscută”. După întoarcerea lui Ioachim, Ana a născut-o pe Maria. Copilul a fost crescut cu atențiile afectuoase ale tatălui și cu cele iubitoare ale mamei. Aici, în secolul al XII-lea, cruciații au construit o biserică, ce mai există și acum, închinată Annei, care și-a educat fiica în artele domestice. Când Maria avea trei ani, pentru a-i mulțumi lui Dumnezeu, Ioachim și Ana au prezentat-o la Templu pentru a o consacra slujirii chiar la acesta, așa cum promisese în rugăciunile lor.¹

Despre Ioachim, textul apocriful nu relatează nimic altceva, în timp ce despre Ana se spune că a trăit până la vârsta de optzeci de ani. Moaștele sale au fost păstrate multă vreme în Țara Sfântă, apoi mutate în Franța și îngropate într-o capelă săpată sub catedrala din Apt. Descoperirea și identificarea lor, ar fi făcut să apară ulterior unele minuni.²

¹ Santi Gioacchino e Anna, genitori della Beata Vergine Maria vaticannews.va <https://www.vaticannews.va/santo-del-giorno> > santi- ...

² Cultul bunicilor lui Iisus s-a dezvoltat mai întâi în Orient, apoi în Occident și de-a lungul secolelor Biserica i-a amintit la diferite date. În 1481, Papa Sixtus al IV-lea, care a introdus sărbătoarea Sfintei Ana în Breviarul Roman, a fixat data amintirii liturgice la 26 iulie, pronunțată ca zi a morții; în 1584 Grigore al XIII-lea a înserat celebrarea liturgică a Sfintei Ana în Cartea liturgică Romană extinzând-o la întreaga Biserică. În 1510, Iulius al II-lea a fost, pe de altă parte, cel care a stabilit în calendarul liturgic ziua Sfântului Ioachim pe 20 martie, aceasta fiind apoi mutată de mai multe ori în secolele următoare. Odată cu reforma liturgică care a urmat Conciliului Vatican II din 1969, părinții Mariei au fost „reuniți” într-o singură sărbătoare pe 26 iulie. În cele din urmă, la 31 ianuarie 2021, Papa Francisc a anunțat înființarea Zilei Mondiale a Bunicilor și a Persoanelor Vârstnice, care va fi sărbătorită în a patra duminică a lunii iulie - chiar în apropierea sărbătorii bunicilor lui Iisus - pentru a aminti

În copilărie, Maria a fost oferită templului pentru educație și a fost găzduită într-una dintre clădirile adiacente acestuia, unde locuiau femei care aveau grijă de mobilier (*Exodul* 38,8) și se rugau (*Luca* 2,36). La paisprezece ani a fost logodită cu Iosif, care era tâmplar și care locuia de asemenea în Nazaret; cu toate acestea, ea a rămas în casa ei familiei ei încă un an, timpul necesar considerat de evrei, a se respecta între nuntă și intrarea în casa mirelui. Și tocmai în acest loc Ea a primit anunțul Îngerului, care a salutat-o numind-o „Cea plină de har” (*Luca* 1,26) și care a anunțat-o că va fi Maica lui Mesia, a Fiului lui Dumnezeu. Uimită, Ea a întrebat cum s-ar putea împlini acest lucru și, după ce a fost asigurată de Înger că maternitatea Ei va fi lucrarea Duhului Sfânt, a consimțit: „Iată roaba Domnului, să se facă mie după cuvântul tău” (*Luca* 1:38). „Maria a acceptat, datorită cunoașterii profunde a Sfințelor Scripturi și a iluminării deosebite date Ei de har, dar și a suferințelor pe care urma să le întâmpine Mesia” (*Isaia* 53) Mântuitorul. „Apoi s-a dus la verișoara Ei Elisabeta, care era în ultimele trei luni de sarcină și a rămas acolo până la nașterea lui Ioan Botezătorul. Elisabeta locuia la Ain Karim din Iudeea, destul de departe de Nazaret din Galileea.” La sosire, Elisabeta a salutat-o: „Maica Domnului meu” și a laudat-o pentru credința Ei „Ferice de Tine care ai crezut” (*Luca* 1,43). Maria nu și-a putut reține bucuria și i-a închinat lui Dumnezeu Cântarea: „Sufletul meu îl mărește pe Domnul și duhul meu se bucură de Dumnezeu, Mântuitorul meu.”

După ce s-a întors la Nazaret, Ea a trăit experiența foarte dureroasă a nedumeririi lui Iosif, care nu cunoștea cauza înaternității sale (*Matei* 1:18). Maria a suferit în tăcere și a așteptat ca Dumnezeu să-i vină în ajutor și, de fapt, un Înger i-a spulberat în vis temerile lui Iosif, care a grăbit ceremonia petrecerii de intrare în casa mirelui. Un edict al lui Cezar Augustus prin care se ordona recensământul (*Luca* 2,1) i-a obligat

de darul bătrâneții și pentru a-i sărbători pe cei care transmit credința generațiilor următoare, cf. <https://www.vaticannews.va> > sfântul-zilei > sfinții- ...

pe soți să meargă în orașul de origine al familiei lui Iuda din Betleem. Călătoria a fost obositoare atât din cauza condițiilor grele, cât și a stării Mariei, acum aproape de maternitate. Negăsind un loc unde să stea în Betleem, Ea și-a născut fiul într-o peșteră la țară (*Luca* 2, 7) și niște păstori au alergat să îi viziteze și să îi ajute. (*Luca* 2:16).

Apoi a venit vremea curățirii, după legea lui Moise, au mers la templu să-l aducă Domnului pe întâiul lor născut. Aici l-au întâlnit pe Simeon, care a anunțat-o pe Maria că o sabie îi va străpunge sufletul. Atunci au venit niște magi din răsărit (*Matei* 2,2) care îl căutau pe noul-născut, regele iudeilor; Irod a fost îngrozit când a auzit aceasta. După ce l-au găsit pe copil, Magii i-au oferit daruri și au adus alinare Sfintei Familii. După plecarea lor, un Înger al Domnului i s-a arătat lui Iosif și l-a îndemnat să fugă cu familia în Egipt, pentru că Irod căuta copilul ca să-l omoare. Călătoria a fost lungă, mai ales pentru că era prin deșert. În Egipt au trăit experiența dureroasă a refugiaților. (*Matei* 2,14). Când Irod a murit, Sfânta Familie s-a stabilit în Nazaret (*Matei* 2,13), ducând o viață săracă, harnică și devotată.

Iisus a fost găsit în templu la vârsta de doisprezece ani, în episodul pierderii și găsirii Sale, pentru că se gândea deja să-l slujească pe „Tatăl Său”. (*Luca* 2:41). Și pentru că nu sunt descrise alte episoade, se presupune că au mai trecut încă douăzeci de ani de muncă, după care Iisus a părăsit-o pe Mama Sa, acum văduvă, pentru a-și începe misiunea de predicator. Maria s-a arătat apoi la nunta din Cana, unde a obținut de la Iisus, prima Sa minune, în favoarea soților (*Ioan* 2,1). L-a revăzut uneori pe Iisus (*Matei* 12,46), alteori l-a urmat în peregrinările Sale apostolice. (*Ioan* 2,12; *Luca* 8,3). În timpul *Patimilor lui Iisus* a știut de conspirația Sinedriului, a fost martora evenimentelor din Joia Mare, a pedepsei cu moartea și nopții lui Iisus, a biciuirii și răstignirii Sale. A stat sub crucea Fiului ei muribund, care a rostit ultimele cuvinte pentru a o încredința ucenicului iubit, iar lui încredințându-i-o pe Ea ca Mamă (*Ioan* 19,25), astfel începând maternitatea Ei spirituală. După Înălțare,

Faptele Apostolilor (1,14) amintesc de Maria aflându-se împreună cu ucenicii adunați în rugăciune și așteptând Duhul Sfânt. Astfel, Maria se află în centrul vieții Bisericii care se naște. Potrivit tradiției, Maria l-a urmat pe apostolul Ioan și în cele din urmă a adormit întru Domnul, la scurt timp înviind și fiind înălțată la cer.³

MAICA DOMNULUI ÎN ICONOGRAFIE

„Până la nașterea Mariei pământul a rămas în întuneric, învelit în tenebrele păcatului. Odată cu nașterea Sa au apărut în lume zorii Mântuirii, ca un semn al zilei care se apropia. Biserica recunoaște acest lucru la sărbătoarea Nașterii Sfintei Fecioare Maria: *Odată cu nașterea ta, Fecioară Născătoare de Dumnezeu, ai vestit tuturor bucurie: din Tine s-a născut Soarele dreptății, Hristos Dumnezeul nostru* (Cântecul de slavă). Dar lumea nu știa atunci acest lucru. Pământul încă dormea.”⁴

Maica Domnului a fost înfățișată încă din primele secole în iconografia creștină occidentală și răsăriteană, rareori singură (ca în pictura lui Antonello da Messina), cu Pruncul Iisus în brațe sau chiar înconjurată de sfinți, îngeri și personaje din Biblie. Operele dedicate Fecioarei Maria sunt numeroase și îmbogățesc bisericile și muzeele. Aproape toți artiștii i-au dedicat o pictură pe pânză, sau pe lemn, având ca titlu pe lângă numele său, și altul, al autorului sau al persoanei care comandase lucrarea. În tabloul care o reprezintă, pot apărea și alte

³ Viața Mariei (Vita di Maria) libero.it <https://digilander.libero.it> monast > maria > vita>

⁴ Viața Mariei (Vita di Maria (II): La Nascita della Madonna - Opus Dei [https://opusdei.org> Vita cristiana > Testi per pregare \(Rugăciuni\)](https://opusdei.org> Vita cristiana > Testi per pregare (Rugăciuni))

personaje, un loc, un peisaj, cu valoare simbolică (poate un obiect cu o anumită semnificație); artistul a dorit să immortalizeze chipul ei de Sfântă între sfinți, deoarece a fost mama Fiului lui Dumnezeu. Din acest motiv, picturile care o reprezintă pe Maica Domnului nu sunt simple opere de artă, ci icoane, evocând adesea cele mai importante episoade din viața creștină (Nașterea Domnului, Sfânta Familie, Fuga în Egipt, Prezentarea la Templu, etc.), la care participă și sfinții și prea fericiții.

În iconografia mariană există tipologii și direcții respectate de artiști după anumite reguli, care explică asemănările multora dintre imagini. În icoanele bizantine, de exemplu, primul tip este „Brophocratousa sau Fecioara cu Pruncul, (cea care poartă Pruncul), care are trei variante legate de atributele ei predominante: de a fi Theotókos (Maica Domnului), Aciparthenos (Cea Veșnic Fecioară) și Panaghia (complet sfântă); apoi Maica Domnului Odigitria (conducătoare, călăuză, cea care arată calea de urmat) sau Déesis (Maica Domnului „a rugăciunii”), Eleousa și Glycofilousa (a tandreței), Tricherosa (Maica Domnului celor trei mâini).”⁵

În lumea occidentală unele tendințe sunt inspirate de reguli mai puțin rigide decât în lumea răsăriteană și ea va fi reprezentată ca Maica Domnului cu Pruncul în glorie, Maica Domnului care se roagă, Maica Domnului a milei, ocrotitoarea credincioșilor sau chiar Patroana unuia sau mai multe orașe, sau așezată pe Tron cu Pruncul, înconjurată de Sfinți și de Părinții Bisericii, de îngeri și de copii care cântă, o tipologie deja răspândită în arta creștină timpurie.

Alte imagini sunt Maica Domnului care adoră Pruncul, Nașterea cu Adorarea Magilor, Vizita, Mila și Maica Domnului a mulțumirilor, Ajutătoarea, Fecioara Consolării, Fecioara Laptelui, Fecioara Smereniei, Fecioara Mătăniilor. Adesea încoronată pe un tron, Maria apare și stând pe o pernă sau chiar pe iarbă. Uneori ține în mână coroana, Mătăniile,

⁵ Enzo Caffarelli, „Madonele cu Pruncul” în pictura italiană (secolele XII-XIX). Pentru o primă abordare a denumirii reprezentărilor mariane, <https://innt.it> innt > articol >>